

Waldemar Witek (BDZ Szczecin)

**UWAGI NA TEMAT BUDOWNICTWA SZKIELETOWEGO (RYGLOWEGO)
W GMINIE DYGOWO**

Przedmiotem niniejszego artykułu jest analiza istniejącego budownictwa szkieletowego (rygłowego) w gminie Dygowo (*Degow*), z nawiązaniem do udokumentowanych przykładów obiektów obecnie niezachowanych lub przebudowanych, przez co – w większości – zdewaloryzowanych. Ograniczenie zakresu tematycznego do obszaru jednej gminy jest zabiegiem sztucznym, aczkolwiek wskazane zostaną tutaj problemy typowe dla budownictwa drewnianego na szerokim obszarze nizin przymorskich od Gryfic (*Greifenberg*), Trzebiatowa (*Trep-tow a. R.*) po Koszalin (*Köslin*) i dalej w kierunku Darłowa (*Rügenwalde*), o czym szeroko pisali badacze tego tematu¹.

Budownictwo Pomorza wykazuje się dużą różnorodnością form architektonicznych, które były wynikiem różnorodności krajobrazu, typu gospodarki, kultury oraz burzliwych dziejów historyczno-politycznych. Formy domostw, typologia i rozplanowanie wnętrza były uzależnione od czynników etnicznych, gdzie zarówno wzory miejscowe i przyniesione przez osadników prowadziły do różnorodności form². Z kolei warunki fizjograficzne i gospodarcze oraz normy budowlane, konsekwentnie wprowadzane przez władze państwowe³ działały - z czasem - modyfikująco na charakter budownictwa, wykształcenie lokalnych form, będących sumą zapożyczeń i inwencji twórczej ówczesnych mieszkańców.

Architektura szkieletowa (rygłowa) stanowi wyróżnik w krajobrazie kulturowym Pomorza Środkowego⁴, jest również przykładem wpływów niemieckich (od średniowiecza) w budow-

¹ ważniejsze opracowania budownictwa ludowego na tym obszarze: J. Burszta, *Przegląd i perspektywy badań etnograficznych na Pomorzu Zachodnim*. „Lud”, 1965, t. 49; A. Dobrowolska, *Ludowe budownictwo mieszkalne Pomorza Zachodniego*. „Ochrona Zabytków”, 1952, nr 4; W. Pessler, *Die geographische Verbreitung des altsächsischen Bauernhauses in Pommern*. „Globus”, 1906, t. 90; Z. Radacki, *Tradycyjne budownictwo wiejskie w województwie szczecińskim*. „Szczecin”, 1959, nr 8/9; T. Wróblewski, *Etnograficzny zarys Pomorza Zachodniego*. W: *Pomorze Zachodnie nasza ziemia ojczysta*, red. K. Ślaski, Poznań 1960.

² J. Sienkiewicz, *Charakterystyka budownictwa ludowego w pasie nadmorskim*. Koszalin, 1976, s. 49.

³ Np. 1718 r. – ustalono zasady budowlane oraz lokalizacje budynków mogących stwarzać zagrożenia pożarowe; 1752 r. – zakaz wznoszenia domów saskich oraz stosowania palenisk otwartych; 1770 r. – powołano urzędy budowlane.

⁴ Pomorze Środkowe rozumiane jako obszar między rzeką Łebą (*Leba*) na wschodzie i rzeką Parsętą (*Persante*)

nictwie wsi pomorskich, choć sama technika ryglowa ma korzenie o wiele starsze, znana była np. w starożytnym Rzymie.

W tym miejscu wskazane byłoby usystematyzowanie pojęć związanych z konstrukcją szkieletową oraz nazewnictwem, tak w odniesieniu do samej techniki budowlanej, jak również elementów konstrukcyjnych oraz detalu, których forma i obróbka stanowi podstawę do datowania obiektów. W tytule artykułu określono, że przedmiotem rozważań będą budynki wzniesione w konstrukcji szkieletowej, odnosząc tę nazwę *stricte* do technicznej (inżynierskiej) strony ustroju budowlanego.

W literaturze przedmiotu konstrukcja ta jest przemienne nazywana: słupowo-ramową, słupowo-ryglową, ramową, ryglową, szachulcową, murem pruskim, a w gwarach – np. na Kaszubach⁵ – „lepionką”, „wiązarką”.

Zabudowa szkieletowa (ryglowa) jest jednym z charakterystycznych elementów w architektonicznym krajobrazie wsi i miasteczek Pomorza (*Pommern*). Znaczne nasycenie tradycyjnym budownictwem ryglowym występuje na obszarze Pomorza Środkowego (*Mittelpommern*), nadaje temu regionowi swoisty („plastyczny”) klimat, określany od niedawna w literaturze przedmiotu oraz w materiałach promujących walory turystyczne tego regionu jako „Kraina w kratę”⁶.

Badacze zajmujący się budownictwem wiejskim (ludowym) dążyli do określenia regionów architektonicznych, które ściśle wiązano z regionami geograficzno-kulturowymi, administracyjno-historycznymi czy gwarowymi⁷. Region architektoniczny to obszar, na którym występują charakterystyczne typy budownictwa, określone na podstawie jednej, wyróżniającej cechy (np. podcień, wyżka) lub kilku cech (np. materiał, technika, detal), które wytworzone zostały w procesie historycznego rozwoju kultury, wpływu klimatu i gleby oraz dostępności materiałów budowlanych⁸. Na tych założeniach I. Tłoczek⁹ wydzielił 24 regiony architektoniczne, w ramach sześciu, podstawowych regionów geograficznych (w układzie równoleżnikowym – pasmowym), a następnie przyporządkował (w układzie południkowym) regiony historyczno-etnograficzne; tak na nizinach nadmorskich wydzielono, m.in. region zachodniopomorski.

na zachodzie lub też interior, położony między dwoma (największymi) zespołami osadniczymi: Szczecinem (*Stettin*) na zachodzie a Gdańskiem (*Danzig*) na wschodzie.

⁵ J. Knypa, *Budownictwo ludowe na Kaszubach*. Gdańsk, 1987, s. 144.

⁶ E. Szalewska, *Projekt „Kraina w Kratę” jako czynnik rozwoju gminy Sławno*. W: „*De rebus futuris memento...*”, *przyszłość przeszłego krajobrazu kulturowego Ziemi Sławińskiej*, red. W. Rączkowski, J. Sroka. Sławno, 2002, s. 39-53.

⁷ M. Pokropek, *Budownictwo ludowe w Polsce*. Warszawa, 1976, s. 21.

⁸ M. Pokropek, *Budownictwo...*, dz. cyt., s. 23.

⁹ I. Tłoczek, *Chałupy polskie*. Warszawa, 1958.

Innym sposobem regionalizacji budownictwa wiejskiego było wyznaczanie zasięgów poszczególnych elementów architektonicznych (konstrukcje ścian, formy dachów, rozplanowanie czy systemy ogniowe), które nie zawsze pokrywały się z regionami geograficzno-historycznymi lub etnograficznymi¹⁰. Dla porównania: konstrukcja szkieletowa jest kojarzona głównie z Pomorzem Zachodnim (dawne Pomorze Tylne, *Hinterpommern*), ale występuje również w Wielkopolsce, na Ziemi Lubuskiej, a także na Kujawach, Warmii i Mazurach oraz Dolnym Śląsku.

Dla dalszych rozważań o regionalizmie budownictwa wiejskiego najszluszniejsze wydaje się przyjęcie podziału na regiony geograficzno-historyczno-etnograficzne i w ramach tych regionów omówienie typów budownictwa, w obrębie umownie określonych obszarów (np. administracyjnych). Na Pomorzu Środkowym wyróżnia się region Kaszub, z dwiema strefami budownictwa, tj. nadmorską (rybacką i chłopską) i południową – leśną (domy zrębowe i podcieniowe). Z kolei w szerokim pasie nadmorskim charakterystyczne były czterobudynkowe zagrody (w tym zamknięte) z budynkami bramnymi i dużymi chałupami (w tym wąskofrontowymi typu saskiego), zabudowa rybacka oraz relikty budownictwa Słowińców i tzw. kultury jamneńskiej.

Podstawę konstrukcyjną stanowi nośny szkielet drewniany, złożony z pionowych – w tym rytmicznie rozmieszczonych – słupów, osadzonych dołem w podwalinie („*przycieś*”, „*zwel*”), spiętych od góry oczepem („*murlat*”, „*opasi*”), połączonych 1 lub 2 poziomami rygli (na jednej kondygnacji) oraz wzmocniony ukośnymi, przynaróżnymi zastrzałami, łączącymi oczep-rygle-podwalinę. Połączenia ciesielskie łączono na gniazda, czopy, nakładki (w tym z zamkami) i kołkowane tzw. dyblami. Ściany ustawiano na fundamencie, pierwotnie z kamieni polnych pod narożnikami budynku (sporadycznie pod całą podwaliną), następnie w formie podmurówki z kamienia łamanego lub kamienia i cegły.

Tak ukształtowany szkielet konstrukcyjny miał formę ramy, gdzie słupy wewnętrzne i rygle wyznaczały również układ otworów okiennych i drzwiowych. Całość konstrukcji odpowiada – w sensie opisowym – ww. nazwom: słupowo-ramowa, ramowo-ryglowa, a w sensie typologicznym można porównać z historycznie wcześniejszą konstrukcją sumikowo-łątkową, związaną z budownictwem drewnianym.

Natura konstrukcji ścian ryglowych nie stawiała ograniczeń co do długości obiektu, z kolei wysokość ograniczona była wytrzymałością drewna i zastosowanych połączeń ciesielskich, zaś szerokość warunkowała konstrukcja i kąt nachylenia dachu¹¹.

¹⁰ M. Pokropek, *Budownictwo...*, dz. cyt., s. 25.

¹¹ T. Kubiak, *Z badań nad XIX-wiecznym ryglowym budownictwem wiejskim północno-zachodniej Polski*. „Ma-

Geneza budownictwa szkieletowego na Pomorzu wiąże się z oszczędnością drewna, które wymuszały zarówno względy ekonomiczne (wzrost wartości tego budulca), jak również zarządzenia administracyjne, które od połowy XVIII wieku określały zasady budowania, sposoby pozyskiwania budulca, przepisy przeciwpożarowe. Oprócz tego konstrukcja ryglowa, w stosunku do budownictwa drewnianego, miała wiele zalet: pozwalała na umieszczanie w ścianach większej liczby otworów (bez osłabienia ustroju budowlanego), bieżące naprawy zniszczonych części ścian (bez konieczności burzenia całej budowli) oraz zapewniała odpowiednie warunki termiczne i suche wnętrza¹².

Dominującym materiałem wypełniającym pola międzyryglowe (tzw. fachy) był szachulec: między belkami umieszczono drewniane kołki, żerdzie (tzw. strychulce), owinięte słomianymi powróslami, warkoczami (w tym maczanymi w glinie, tzw. brożyny) lub plecionym sznurkiem słomianym, wylepione z obu stron gliną zmieszaną ze słomą, sieczką, plewami lub wrzosem bądź igliwem. Nazwa szachulec powszechnie przyjęła się na określenie różnych typów glinianego wypełnienia ścian ryglowych, a także stanowi synonim całości budownictwa szkieletowego; niektórzy wiążą tę nazwę z szachownicową formą ścian.

Innym sposobem glinianego wypełnienia przestrzeni w szkielecie drewnianym były wiązki słomy maczane w glinie, cegła surowa, niewypalana („*peca*”) oraz tzw. koty – czyli nieregularne bryły z mieszaniny gliny z sieczką, plewami, lnianymi paździerzami. Tak wypełnione pola międzyryglowe były tynkowane (mieszaniną gliny i piasku), a z czasem bielone, przez co skonstrastowane z czernionym (smolą lub dziegciem) drewnianym szkieletem. Ściany wewnętrzne wypełniano strychułami lub pecą, na poddaszu cegłami torfowymi lub matami trzciniowymi, a szczyty budynku szalowano.

Ściany ryglowe wypełnione cegłą ceramiczną pojawiły się w nowo wznoszonych budynkach lub stanowiły nowe wypełnienie wcześniejszych ścian szachulcowych. Konstrukcja szkieletowa wypełniona czerwoną cegłą tworzyła tzw. *pruski mur*, co spowodowało zarówno pejoratywny stosunek do tego typu budynków, jak również ewidentnie wskazuje na kulturowo obcą formę, związaną z osadnictwem niemieckim. Pola międzyryglowe były nietynkowane, o starannym spoinowaniu muru ceglanego, a w niektórych przypadkach cegły tworzyły ozdobne układy kompozycyjne. W tym miejscu należy wskazać, że ryglówka wypełniona cegłą paloną występowała nie tylko na terenie Niemiec, ale również w całej północno-zachodniej Europie, co wiązało się z powszechnym brakiem drewnianego budulca. Ściany szkieletowe – głównie z wypełnieniem strychułowym – były również szalowane (od zewnątrz) deskami

teriału Zachodniopomorskie”, 2000, t. XLVI, s. 381-433.

¹² J. Knypa, *Budownictwo...*, dz. cyt., s. 145.

w układzie pionowym, co miało zabezpieczyć budynki przed nadmiernym działaniem deszczu, śniegu, słońca i wiatru.

Z kolei w budynkach gospodarczych (głównie stodołnych) wypełnienie ścian szkieletowych, oprócz opisanych materiałów, stanowiła również plecionka („*kostnica*”) z wikliny lub leszczyny, a także deski lub blochy; w większości ściany były szalowane.

Datowanie konstrukcji szkieletowych – za wyjątkiem potwierdzonych danymi archiwalnymi czy datownikami na budynkach – opiera się głównie na analizie rodzaju i sposobie obróbki budulca, techniki budowlanej, kompozycji drewnianego szkieletu oraz zastosowanego wypełnienia. W obiektach starszych (np. XVIII-wiecznych) elementy drewniane (podwaliny, słupy, rygle, zastrzały) wykonane były z drewna dębowego, obrobionego ręcznie – „od topora”. Szkielet konstrukcyjny charakteryzował się dużym i nieregularnym rozstawem słupów, z jednym poziomem rygli na kondygnacji i krótkimi zastrzałami, a wszystkie belki posiadały znaczne przekroje – im grubsze bale, tym obiekt jest starszy. Wypełnienie ścian było głównie strychułowe (szachulcowe), a od połowy XIX wieku wykorzystywano również cegłę surową. W XIX stuleciu zaczęto stosować kanciaki spod piły tracznej, a następnie mechanicznej, zaś w drugiej połowie tego wieku jedynie podwaliny i słupy narożne były dębowe, a w końcu wieku całe konstrukcje wykonywano z drewna sosnowego. Od drugiej połowy XIX do początku XX wieku wznoszono budynki ryglowe z wypełnieniem z cegły ceramicznej. Budynki z tego okresu charakteryzowały się zagęszczonym i rytmicznym układem słupów, ze ściankami kolankowymi, krzyżującymi się zastrzałami oraz dwoma poziomami rygli na kondygnacji. Obiekty te posiadały także elementy snycerskiego wystroju, w postaci ozdobnie profilowanych końców więźby dachowej, belek stropowych, zadekowanych szczytów, regularnych szalunków, znaków ciesielskich oraz ozdobnych układów cegieł.

Gmina Dygowo usytuowana jest w zachodniej części Pomorza Środkowego, w dolinie rzeki Parsęty, oddalona ok. 5-10 km od Morza Bałtyckiego. Występujące na tym obszarze budownictwo szkieletowe jest charakterystyczne dla szerokiego pasa nizin nadmorskich, od Gryfic do Darłowa. W udokumentowanych przykładach budownictwa szkieletowego¹³ oraz obecnie zachowanych budynkach dominują domy mieszkalne, sporadycznie występują obiekty gospodarcze (stodołne i inwentarskie) oraz obiekty użyteczności publicznej. Typologię miejscowego budownictwa szkieletowego oparto na analizie formy architektonicznej, kon-

¹³ W oparciu o dokumentacje konserwatorskie gm. Dygowo, dostępne w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Koszalinie; karty ewidencyjne (tzw. zielone i białe karty), katalog architektury ludowej, oprac. w 1975 r. oraz karty adresowe z 1990 r.

strukcji drewnianego szkieletu oraz rodzaju wypełnienia ścian; bez szczegółowej analizy układu siedlisk czy rozplanowania wnętrza. W sensie chronologicznym dominują budynki z drugiej połowy XIX i przełomu XIX/XX wieku; sporadycznie są zachowane obiekty z początku lub pierwszej połowy XIX wieku, ale z późniejszymi zmianami. Praktycznie brak budynków XVIII-wiecznych (lub starszych), co wynika zarówno z określonej wytrzymałości drewnianego szkieletu (przeciętnie 100-150 lat), jak również zmieniających się przepisów budowlanych, planistycznych czy też katastrof związanych np. z pożarami siedlisk, a nawet całych wsi.

W grupie domów mieszkalnych można wyróżnić – zasadniczo – dwa typy:

- klasyczną chałupę w ramach pełno- lub średniorolnej zagrody chłopskiej;
- dom mieszkalny ze ścianką kolankową i użytkowym (w tym mieszkalnym) poddaszem, wznoszony zarówno w zagrodach chłopskich, jak i rzemieślniczych czy robotniczych.

Typ chałupy chłopskiej wzniesionej w konstrukcji ryglowej dominował do drugiej połowy a nawet końca XIX wieku, a z chwilą upowszechnienia się cegły ceramicznej obiekty te były bądź przebudowywane lub na nowo wznoszone na wzorze lub obrysie wcześniejszych chałup. Z kolei drugi typ domu, którego metryka obejmuje okres trzeciej ćwierci XIX do pierwszej ćwierci XX wieku, występował równolegle ze wznoszonymi domami murowanymi, o analogicznych lub zbliżonych formach architektonicznych.

Klasyczne chałupy chłopskie, w obrębie zagród pełnorolnych, lokowane były w głębi 3-budynkowych zagród (o układzie w podkowę, otwartej w stronę drogi), zorientowane kalenicowo; sporadycznie posadowione na froncie siedliska (np. na koloniach) i oddzielone od drogi ogródkami. Domy wzniesione w pierwszej połowie XIX wieku (z historycznymi nawarstwieniami) są parterowe, częściowo podpiwniczone, 5-8-osiove, nakryte wysokimi dachami naczółkowymi; rzadziej 2-spadowymi lub z wystawkami w połaciach frontowych. Ryglowe ściany mają wypełnieniem głównie strychułowem, w większości tynkowane lub bielone, z czytelnymi śladami po wymianie elementów drewnianego szkieletu (podwaliny, dolne końce słupów) i wypełnienia pól międzyryglowych (na cegły), a także z przemurówkami z okresu końca XIX – pierwszej ćwierci XX wieku. Pierwotnie chałupy kryte były strzechą, później – po wzmocnieniu więźby dachowej (przez zagęszczenie krokwi) – wprowadzono pokrycie dachówkowe, m.in. w okresie międzywojennym cementową dachówką zakładkową. Budynki te posiadały skromny wystrój, akcentowany jedynie przez rytm konstrukcji szkieletowej oraz elementy stolarki okiennej (np. krzyże, okiennice) i drzwiowej. W grupie tych obiektów można wyróżnić chałupy w: Dębogardzie (*Damgardt*) 20, Łykowie (*Leikow*) 6 i 15, Dygowie (*Degow*), Pl. Wolności 5 (dawna pastorówka) oraz obecnie niezachowana chałupa w Czerni-

nie (*Zernin*) 50.

W zagrodach średnio czy małorolnych (o niewielkiej skali siedlisk), chałupy lokowane były szczytem do drogi lub w głębi podwórza, 5-osiove, nakryte dachami naczółkowymi lub 2-spadowymi, wzniesione w okresie od pierwszej połowy do trzeciej ćwierci XIX wieku (z nawarstwieniami – np. wystawki dachowe). Ściany ryglowe posiadały wypełnienie strychułowe lub ceglane, były wtórnie tynkowane lub odeskowane, np. niezachowane chałupy w Dygowie nr 29, 32, Stojkowie (*Stöckow*) 16.

Niektóre domy i zagrody użytkowane były przez dwie rodziny (np. nieistniejąca chałupa w Piotrowicach/*Peterfitz* 16), a przy dużych zagrodach lokowano domy chałupników (parobków) – np. dom w Piotrowicach przy zagrodzie nr 12 (obecnie przebudowany).

Na szczególną uwagę zasługuje chałupa w Czerninie 27, wzniesiona w pierwszej ćwierci XIX wieku, w ramach zagrody chłopskiej, posadowiona na froncie parceli (szczytem do drogi wiejskiej), w sąsiedztwie kościoła. Pierwotnie była to wieloosiowa, parterowa chałupa, o rozbudowanym programie użytkowym. Na przełomie XIX/XX wieku obiekt ten został przebudowany; przede wszystkim dostawiono ściankę kolankową, zmieniono dach oraz wymieniono część elementów szkieletu konstrukcyjnego oraz wypełnienia ścian (cegła zastąpiła strychuły). Tak ukształtowana forma architektoniczna stanowi typ przejściowy między klasyczną chałupą chłopską a domami ze ścianką kolankową i użytkowym poddaszem, wznoszonymi w końcu XIX wieku.

Drugim i dominującym typem domu na obszarze gminy Dygowo, występującym również w pasie nizin nadmorskich od Gryfic do Darłowa, jest dom mieszkalny ze ścianką kolankową i użytkowym (w tym mieszkalnym) poddaszem, nakryty płaskim dachem dwuspadowym. Domy te upowszechniły się od lat 70., 80. XIX wieku, w związku ze standaryzacją zasad i norm budowlanych narzuconych przez administrację państwową oraz potrzebą pełnego wykorzystania przestrzeni strychowych na cele mieszkalne lub składowe. W swej klasycznej postaci jest to budynek w całości ryglowy ze strychułowym (szachulcowym) wypełnieniem, 5-7-osiovy, częściowo podpiwniczony, nakryty spłaszczonym dachem 2-spadowym (pokrycie: papa lub eternit) z 1- lub 2-osiową wystawką w połaci frontowej; w niektórych zagrodach spotykamy dachy bez wystawek. Ściany parteru są wyraźnie wyższe od ścian wyżej opisanych chałup (ok. 230-250 cm), a ścianki kolankowe o zróżnicowanych wysokościach (od 80 do 180 cm), co określało przeznaczenie poddasza. W większości przypadków w obrębie wystawki i szczytów znajdowały się pomieszczenia mieszkalne, a reszta strychu pełniła funkcje składowe. Elewacje miały zróżnicowany wystrój: z odsłoniętym szkieletem konstrukcyj-

nym oraz tynkowanymi i bielonymi polami międzyryglowymi lub odeskowane i oblistwione, np. wszystkie ściany lub ściana północna i zachodnia (najbardziej narażone na działanie warunków atmosferycznym), a także same szczyty budynku lub ścianki kolankowe (ściany długie lub szczytowe). Budynki te charakteryzowały się również stosunkowo bogatą snycerką, widoczną w obrębie ozdóbnie obrobionych końców więźby dachowej, zadekowanych szczytach, okapach i wystawkach, a także układach obróbki i kompozycji drewnianego szkieletu (w tym ganków frontowych) oraz elementach stolarki okiennej i drzwiowej.

Tego typu domy występowały zarówno w zagrodach chłopskich: np. Piotrowice 12, 15 (obecnie bez zabudowy gospodarczej), Stojkowo 24-25, Bardy (*Bartin*) 30 (dom na kolonii, bez zabudowy gospodarczej); rzemieślniczych, usługowych: np. Dygowo, ul. Główna 17, Kołobrzaska 16, Ogrodowa 11; robotniczych (przy majątku) – np. Wrzosowo (*Fritzow*) 7. W tym miejscu należy wymienić również – obecnie niezachowaną – oficynę dworską w Kłopotowie (*Klaptow*), wzniesioną na wzorze wyżej opisanego domu.

Większość tych budynków była w późniejszym okresie (i obecnie) przebudowywana; głównie przemurowywano ściany obwodowe lub ocieplano i tynkowano elewacje, przy zachowaniu pierwotnej formy architektonicznej oraz dachu przy sporadycznym utrzymaniu fragmentów ścian ryglowych (np. w wystawkach). Dla przykładu można wymienić domy, które zostały przebudowane w ostatnich 10 latach: Dygowo, ul. Kołobrzaska 14, ul. Ogrodowa 8, 18, Czernin 15, 17. Po modernizacjach i przebudowach obiekty te są podobne do oryginalnie wznoszonych (od końca XX wieku), murowanych domów ze ściankami kolankowymi, które licznie występują w Dygowie – ul. Główna, Kolejowa.

Uzupełnieniem zasobu ryglowej zabudowy mieszkalnej w gminie Dygowo są jednostkowe obiekty związane z instytucjami o charakterze ogólnowioskowym (użyteczności publicznej) oraz budynki lokowane przy szkołach, kościołach, kolei. W większości tych budynków szkielet konstrukcyjny został oryginalnie wypełniony cegłą ceramiczną, czyli tworzy tzw. pruski mur.

W Dygowie przy ul. Ogrodowej 32, w sąsiedztwie kościoła, znajduje się niewielki dom (zakrystianina?), wzniesiony w całości w tej technice, z odsłoniętym szkieletem i nietynkowanymi (ceglanymi) polami międzyryglowymi, 5-osiowy, nakryty wysokim dachem dwuspadowym z szerokim okapem; obecnie nieużytkowany.

Najokazalszym przykładem – tak pod względem formy, konstrukcji i wystroju – obiektu użyteczności publicznej, wzniesionego w konstrukcji ryglowej (z ceglany wypełnieniem) jest dworzec kolejowy w Dygowie. Linia kolejowa na trasie Kołobrzeg (*Kolberg*) – Białogard (*Belgard*) została wybudowana w 1852 roku i przy niej usytuowano stację w Dygowie.

Obecnie zachowany obiekt powstał w końcu XIX wieku i posiada ciekawą, dwuczłonową bryłę, z pomieszczeniami dla obsługi ruchu kolejowego oraz mieszkaniami pracowników kolei.

Budynek jest osadzony na wysokim, ceglany cokole, podpiwniczony, o częściowo odeskowanych ścianach; posiada parterowy korpus ze ścianką kolankową, skrzydło dwukondygnacyjne z mieszkalnym poddaszem. Na szczególną uwagę zasługuje ozdobny układ cegieł w przynaroznych kwaterach, kształtki ceramiczne na wysokości gzymsu oraz staranne spoinowanie ceglano-wypelnienia pól. Końce więźby dachowej, belki stropowe oraz słupy podcienia (od strony torów) są ozdobnie profilowane, zaś krawędzie drewnianego szkieletu sfazowane. W budynku zachowały się elementy pierwotnej stolarki okiennej i drzwiowej, deski szalunku z okapami (gzymsami) oraz deskowa balustrada przed wejściem do poczekalni.

W Dygowie, przy ul. Kołobrzesckiej znajduje się budynek dawnej karczmy, wzniesiony na przełomie XVIII/XIX wieku i przebudowany w końcu XIX wieku; obiekt wpisany do rejestru zabytków (nr 381, z dn. 13.4.1964 r.). Jest to budynek parterowy, wieloosiowy, pierwotnie wzniesiony w konstrukcji ryglowej (obecnie zachowane tylko fragmenty w ścianie frontowej), nakryty wysokim dachem naczółkowym, obszernymi wystawkami w obu połaciach dachowych: frontowa (centralna) o rozbudowanym szkielecie konstrukcyjnym, z elementami wystroju snycerskiego i symboliką ciesielską, zaś tylna z przekształceniami; pierwotnie nad wejściem frontowym wyprowadzony był ryzalit (ganek) z hełmem wieżowym.

W Czerninie, pośrodku wsi ulokowany jest budynek mieszczący świetlicę wiejską i sklep (nr 32-33), wzniesiony na przełomie XIX/XX wieku, murowany z cegły ceramicznej i tynkowany, zaakcentowany dwiema ryglowymi wystawkami (z ceglany i tynkowany wypełnieniem), o dekoracyjnej kompozycji szkieletu oraz z elementami snycerki.

Ryglowe wystawki były charakterystyczne dla murowanych (lub wtórnie przemurowanych obiektów szkieletowych), stanowiły bądź element wtórny, po remoncie lub modernizacji obiektu (np. Stojkowo 16), bądź był to jedyny element dawnej konstrukcji ryglowej, który stanowił swoistą „wizytówkę” w wystroju fasady.

Na tym tle dość skromnie prezentuje się – zarówno historyczna (udokumentowana), jak również obecnie zachowana – zabudowa gospodarcza wzniesiona w konstrukcji szkieletowej. Budynki te były przebudowywane i modernizowane w związku ze zmianą struktury gospodarczej oraz ulegały stosunkowo szybkiej destrukcji, szczególnie w obiektach inwentarskich, gdzie drewniany materiał konstrukcyjny – niejednokrotnie gorszy jakościowo – był narażony na duże zawilgocenie, uszkodzenia mechaniczne.

Jak wcześniej wspomniano, duże zagrody chłopskie, pełnorolne komponowane były w kształcie podkowy, z dwoma wielofunkcyjnymi budynkami gospodarczymi po obu stronach podwórza: 1. dwu- lub trzyklepiskowa stodoła z wozownią, plewnikami, drewnutnią; 2. wielofunkcyjny budynek inwentarski z poddaszem składowym oraz częścią mieszkalną (dla parobka) w szczycie frontowym. Takie układy przestrzenne można jeszcze spotkać np. w Dygowie, ul. Ogrodowa 34; Dębogardzie 4, 20; Czerninie 15, 27; Stojkowie 24; Wrzosowie 35. Dominują budynki z czwartej ćwierci XIX i początku XX wieku, sporadycznie starsze z połowy XIX wieku (w dużej części niezachowane) lub przebudowane na początku XX wieku oraz współcześnie.

W zagrodach chłopskich ściany stodół szkieletowych budowano na dwa poziomy rygli, wypełniano je strychułami, sporadycznie cegłą ceramiczną i częściowo odeskowywano. Podobnie jak w przypadku budynków mieszkalnych, w grupie stodół licznie odnotowano obiekty ze ściankami kolankowymi, nakryte płaskimi dachami 2-spadowymi, wzniesione w czwartej ćwierci XIX wieku (np. Czernin 29, Jazy 3) oraz pojedyncze budynki nakryte wysokimi dachami 2-spadowymi (np. Dębogard 4, Świelubie 9) i naczółkowymi – niezachowana stodoła w Łykowie 9. Jeszcze w latach 1980. zachowane były wielkokubaturowe stodoły w folwarku Kłopotowo i Wrzosowo; były to budynki o XIX-wiecznej metryce.

Budynki inwentarskie charakteryzowały się zbliżonymi formami architektonicznymi, ale o zróżnicowanej konstrukcji ścian, tj. murowane w obrębie parteru, ze szkieletowymi ściankami kolankowymi, nakryte płaskimi dachami 2-spadowymi lub naczółkowymi. Budynki starsze

(z pierwszej połowy XIX wieku), pierwotnie wzniesione w całości w konstrukcji ryglowej, przemurowywano (na początku XX wieku) w obrębie parteru i ścianki kolankowej (np. Dębogard 4, Wrzosowo 35 – obecnie niezachowany). Budynki z końca XIX wieku budowano z odeskowanymi ściankami kolankowymi (np. Czernin 15, Wrzosowo 35) oraz z mieszkaniem (dla robotnika, parobka) w części szczytowej (np. Dygowo, ul. Ogrodowa 34).

W obrębie niewielkich zagród rolniczych lub rzemieślniczych odnotowano kilka budynków ryglowych tzw. małej architektury, wzniesionych w czwartej ćwierci XIX wieku. Są to dawne kuchnie letnie z pralniami oraz warsztaty ze składami, magazynami i toaletami. W grupie tych obiektów można wymienić dwa budynki w Dygowie, przy ul. Łukowej: nr 7 – warsztat z kuchnią letnią i gołębnikiem, parterowy z wysokim poddaszem, nakryty dachem dwuspadowym; nr 8 – kuchnia letnia (pralnia, parnik), parterowa, nakryta dachem pulpitowym.

Stopniowy zanik czy też ograniczenie budownictwa szkieletowego (ryglowego) nastąpiło

z chwilą upowszechniania się materiału ceglanego, tj. ok. 100 lat temu, choć znane są obiekty wzniesione w I. 30-tych XX wieku (np. leśniczówki, świetlice wiejskie, czy budynki zaplecza kolejowego). Oprócz tego zabudowa ryglowa, zwłaszcza kościoły i chałupy, została udokumentowana w inwentarzach zabytków z końca XIX wieku i I poł. XX wieku¹⁴.

Z kolei po II wojnie światowej proces ten został spotęgowany przez uwarunkowania polityczne, własnościowe lub emocjonalne (budownictwo ryglowe, tzw. pruski mur było synonimem obcego, niemieckiego dorobku kulturowego). Przez długie dziesięciolecia wartość kulturowa tradycyjnej (ryglowej) architektury wiejskiej na Ziemiach Zachodnich traktowana była marginalnie. W tym czasie zniszczeniu uległo wiele cennych obiektów etnograficznych (w tym wzniesionych w technice ryglowej): wiejskich kościołów, chałup rybackich, chałup typu przyrzyckiego, saskich, a także wiatraków, młynów. Nierzadko jedynym śladem po unikalnej zabudowie są dokumentacje, inwentaryzacje i serwisy fotograficzne wykonane przez służby Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Z czasem nieremontowane budynki ulegały znacznej i nieodwracalnej destrukcji, były przemurowywane lub wyburzane. W ostatnich latach widoczny jest naturalny proces podnoszenia standardu życia, w oparciu o dostępne oraz „modne” materiały budowlane i technologie, stąd liczne i dewaloryzujące remonty lub wyburzenia starej zabudowy oraz lokowanie nowych obiektów. Analizując formę architektoniczną, bryłę, kształt dachu oraz rytm kompozycji elewacji, można dostrzec w zmodernizowanych budynkach pierwotne konstrukcje ryglowe, które w wielu przypadkach zostały przemurowane lub pokryte styropianowymi dociepleniemi, tynkami, z nową stolarką.

Stan zachowania zabudowy szkieletowej (ryglowej) w gminie Dygowo jest typowy na tle innych regionów Pomorza Środkowego, czy Zachodniego, tj. stanowią relikty w krajobrazie wsi i miasteczek. Jak wcześniej opisano w wielu przypadkach obiekty te są nieużytkowane lub w stanie „półruiny”, bądź zostały przebudowane lub są przeznaczone do remontu („modernizacji”). Z kolei zachowane i użytkowane budynki ryglowe we wsiach gminy Dygowo, głównie mieszkalne, stanowią cenny element krajobrazu kulturowego, waloryzują architektoniczne wnętrza i pierzeje, a także naturalnie przyciągają wzrok postronnego obserwatora, turysty, zaś dla użytkownika (właściciela) mogą stanowić powód do dumy. W ujęciu konserwatorskim obiekty te mogą podlegać prawnej ochronie, m.in. poprzez wpis do rejestru zabytków lub zapis w planie przestrzennego zagospodarowania.

Mimo stosunkowo powszechnego zaniku konstrukcji ryglowej, część inwestorów chętnie

¹⁴ Np. inwentarze zabytków: L. Böttger, H. Lemcke, G. Broniach i W. Ochle.

korzysta z elementów szkieletowych przy wystroju nowych budynków, szczególnie w obiektach o charakterze wypoczynkowym, użytkowym, jak również mieszkalnym¹⁵.

* * *

Waldemar Witek (BDZ Stettin)

CHARAKTERISTIK DES SKELETTBAUWESENS (FACHWERKBAUWESENS)

IN DER GEMEINDE DYGOWO (DEGOW)

Zusammenfassung

Das Skelett- (Fachwerk)bauwesen ist eines der charakteristischen Elemente in der Architekturlandschaft der Dörfer und der Kleinstädte Pommerns, das der ganzen Region das eigenartige („plastische“) Klima gibt. Diese architektonische Region deckt sich – annähernd – mit der geografisch-geschichtlichen und der ethnographischen Region.

Die Gemeinde Dygowo (Degow) liegt in dem nordwestlichen Teil von Mittelpommern, im Tal des Flusses Persante und auf der Belgarder Ebene. Die benannten Bedingungen determinierten bestimmte Formen des Bauwesens, darunter auch Fachwerkbauwesens, die auch für andere Ortschaften auf dem Gebiet zwischen Trzebiatów (Treptow a. R.) bis Koszalin (Köslin) charakteristisch sind.

In der architektonischen Landschaft der Gemeinde kann man zwei Typen von Fachwerkwohnhäusern treffen:

1. Haus im Bauernhof – mit breiter Front, 5-7-ähsig, mit einem hohen Sattel- oder Walm-dach bedeckt, erbaut um die Hälfte des 19. Jahrhunderts (umgebaut), wieder verputzt oder verschalt (z.B. Dębogard/Damgardt 4, Łykowo/Leikow 6, 15, Miechęcino/Mechenthin 8, Stojkowo/Stöckow 45);
2. Haus – Parterrehaus mit einer Kniewand, mit einem flachen Satteldach bedeckt, mit oder ohne Erker, mit einem wohnbaren Dachboden, 5-7-ähsig, teilweise verschalt, verputzt oder mit der offenen Riegelkonstruktion und in der Holzschnitzerei bearbeiteten Elementen des Dachverbandes und der Wände (z.B. Bardy/Bartin 30, Dygowo/Degow. Główna-, Kołobrze-ska- und Ogrodowastraße, Jazy/Jaasde 16, Piotrowice/Peterfitz 12, Świelubie/Zwilipp 20).

¹⁵ Np. zabudowa nadmorska, hotele w Kukani (*Alt Quetzin*), jak również mieszkalnych – np. w Dygowie przy ul. Ogrodowej.